

ХУНО-БЪЛГАРИ И ОНОГУРИ-УГРИ В СТЕПИТЕ НА СЕВЕРНОТО ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ VI ВЕК

Христо Димитров

Самото заглавие на настоящата работа може би ще провокира мнозина да изразят своето несъгласие с нея по принцип. Защото като че ли все още битува наслоеното от миналото конюнктурно схващане, че прабългарите са нямали нищо общо с хуните, което предизвика толкова силна, но напълно неоснователна критика срещу В. Златарски — създателя на понятието „хуно-българи“¹. А всъщност Златарски го въведе като своеобразен *terminus technicus*, за да отдели периода до 680 г., когато започва формирането на съвременната българска народност, чиито представители са наречени от него „славяно-българи“².

Дали обаче през целия този период, т. е. от втората половина на IV в. (когато прабългарите са включени в номадската империя на хуните и за кратко време се озовават от Предкавказието до Карпатския басейн и Средна Европа³) до края на VII в. (когато населението на „Старата Велика България“, познато и като българи-уногундури се разселва из Източна и Югоизточна Европа, а Аспаруховите българи, наричани и оногури, полагат основите на Дунавска България⁴), те могат да се определят само като хуно-българи? По мое мнение, каквито и предимства да има това понятие като *terminus technicus* от началото на VI в. нататък, неговата употреба едва ли е достатъчно прецизна, тъй като етническата същност на прабългарите претърпява промяна. Нейната същност ще се опитам да обясня чрез тази работа.

След смъртта на Атила през 453 г. хунската номадска империя започнала да се разпада. След злополучната битка при р. Недао на следната година, според готския историк Йордан, „Хернак, по-малък син на Атила, заедно с хората си избрал за заселване най-отдалечената част от Малка Скития“⁵. Днес не съществуват съмнения, че Хернак (Ирник) станал вожд на по-голямата част от хуно-българите, която се завърнала в земите на североизток от Долни Дунав, т. е. в степите на Северното Черноморие⁶.

През първата половина на VI в. тези прабългари продължавали да съществуват самостоятелно по тези места. Този извод се налага, според мен, поради недвусмисленото съобщение отново на Йордан: „На юг от

тях (естите) се намира извънредно храбрият народ на акацирите, който не познава земеделието, а живее от скотовъдство и лов. *Отвъд тях, над Понтийско море се простират местата, обитавани от българите*, които са станали твърде известни поради лошите последици от нашите стракове. Оттук вече следват хуните, които като някакво *буйно коренище от най-храбри племена* са създали двойна напаст за народите: едни от тях са наречени алциагири, а други — савири... *Хунугурите* пък са известни по това, че търгуват с хермелинови кожи⁷.

Според мен в описанието на Йордан са засвидетелствани именно тези прабългари, които се завърнали в степите на Северното Черноморие начело с Ернах (Ирник) преди около половин столетие⁸. Те явно били отделени от хуните, макар че последните, както правилно е забелязал Йордан, представлявали „буйно коренище“ от различни племена — алциагири, савири, хунугури. Показателно в случая е и обстоятелството, че по това време (първата половина на VI в.) прабългарите са представени и отделно от оногурите (хунугурите), които според Йордан също влизали в списъка на хунските племена, но имали явно угорски произход⁹.

Самостоятелното съществуване на прабългарите както в степите на Панония, така и в степите на Северното Черноморие, от средата на V до средата на VI в., се потвърждава от данните на редица гръцки и латински извори за техните отношения с Византийската империя, славяните и германските племена през този период¹⁰.

Вероятно към края на първата половина на VI в. в местоживелищата на прабългарите по степите на Северното Черноморие завършило проникването на отделни угорски племена, тюркизирани до известна степен, вследствие на големите раздвижвания на номадския свят, предизвикани от нашествието на хуните. Възможно е тези племена да са се откъснали от основната угорска маса около Приуралието¹¹, но така или иначе в степите на Северното Причерноморие се появил един сравнително нов етнически елемент — тюркизирани угорски племена (хуно-угри/хунугури). Не е ясно дали тяхното приобщаване сред прабългарската и въобще сред хунската маса там е станало по мирен или насилствен начин, но както и да е било, техните имена засели важно място по страниците на хрониките, отразяващи събитията от средата и втората половина на VI в. Но какво ни съобщават самите извори, които най-добре биха могли да дадат отговори на поставените въпроси?

Обикновено като най-достоверен източник за основните събития и процеси по това време се използват сведенията на Прокопий Кесарийски, които той дава в богатото си историческо, географско и дисидентско творчество¹². Но точно по интересувания ни проблем той разказва една легенда, в която историческата истина, естествено, е твърде малка — тя фактически засвидетелства разделението на по-голямото огуурско племе на две по-малки: утигури и кутригури¹³. От неговият разказ обаче не става ясно как точно са се появили в Северното Причерноморие въпросните две племена или тяхното общо цяло, макар че ги нарича с най-общото название хуни.

На пръв поглед нищо по-различно не ни представя и другият виден хронист от същата епоха — Агатий Миринейски, към когото някои съвременни изследователи се отнасят, според мен, не особено основателно със съмнение и пренебрежение. При по-внимателния прочит на този автор обаче става ясно, че той предлага някои допълнителни географски белези, които позволяват да се направят и някои по-точни изводи в това отношение: „Хуните населявали в старо време земите на изток от Меотидското езеро [дн. Азовско море] и се простирали *по север от реката Танаис [Дон]*, както и останалите варварски народи, които се били заселили отсам планината Имай [Тян-шан] в Азия. Всички тези народи се наричали общо скити или хуни. Обаче поотделно едни от тези племена се наричали кутригури, други утигури, трети ултизури, други вуругунди и други според техния прадядов обичай. *По-сетне, след много поколения* те преминали в Европа, било че наистина някаква кошута най-напред им посочила пътя, както гласи общоизвестното предание, било като са използвали някакъв друг случай... Хуните обаче, като слезли в земите на юг, се настанили, където искали, недалеч от брега на р. Истър [Дунав]. И тъй тогава настъпила зима, водите на тази река, както обикновено, замръзнали дълбоко от студ, сковали се и станали проходими за пешаци и за конници. Заверган, вождът на кутригурите хуни, тръгнал с извънредно голям брой конници по реката като по суша и преминал съвсем лесно на ромейска територия“¹⁴.

От текста на Агатий е особено важно обстоятелството, че хуните — всъщност, познатите по негово време племена кутригури и утигури, първоначално населявали областите на север от р. Дон и едва след много поколения преминали в Европа, т. е. към степите на юг по тази река или към Североизточното Приазовие и Причерноморие¹⁵. Впоследствие тяхното придвижване (предимно от кутригурите) продължило в югозападна посока. През втората половина на VI в. те започнали трайно да се заселват в земите на североизток от Долни Дунав или по Северозападното Причерноморие. Това обстоятелство още веднъж показва, че кутригурите били нова етническа общност, различна от прабългарите на Ернах (Ирник). Ето защо си позволих да нарека последните хуно-българи, които се заселили по тези места още през втората половина на V в., едно столетие по-рано от идването на кутригурите. Или, с други думи, според мен разказът на Агатий отразява именно процеса на придвижване на огуурските племена от север-североизток към степите на Северното Причерноморие, когато те разтворили в себе си заварената прабългарска и хунска, а най-точно — хуно-българска маса. Или в крайна сметка племената кутригури, утигури и оногури/хунугури представлявали една нова прабългарска общност, която се получила от смесването на хуно-българи (или тюрко-българи) с угорски етнически елементи (огури/угри). Това обстоятелство, според мен, наистина дава основание на редица чужди, а и наши учени да търсят общи корени в произхода и историческата памет на днешните българи и маджари-угри¹⁶.

През втората половина на VI в. четирите основни прабългарски групи, които се оформили като следствие от протичането или непротичането на тези процеси, а именно: оногурите по Североизточното Причерноморие и Предкавказието, утигурите по Северното Приазовие, кутригурите по Северозападното Причерноморие и старите панонски хуно-българи, свързали съдбата си с двете основни номадски сили в Източна и Средна Европа — Аварския и Тюркютския каганат¹⁷. Както показват и археологическите изследвания, те запазили относително голяма етнокултурна и политическа самостоятелност¹⁸, което им дало възможност скоро да започнат своята консолидация. Този процес се проявил най-напред при прабългарите в Тюркютския каганат, където най-късно към 30-те години на VII в. се появила новата етническа категория „българи-уногундури“, получена, според мен, най-вероятно от смесването на утигури и оногури. Постепенно, особено след началото на „Старата Велика България“, към тях започнали да бъдат приобщавани и кутригурите¹⁹, а до края на 70-те години на VII в. процесът на консолидация обхванал и хуно-българите в Средна Европа, като следствие от действията на Кубер в Аварския каганат²⁰ — оттук нататък в изворите, с редки изключения, ще се говори предимно за българи.

Разбира се, етнодемографските и етнополитически процеси около формирането на българската народност, което започнало още през ранното средновековие, не се изчерпали дотук. Проследяването на по-нататъшното им развитие обаче навлиза в друга проблематика и в друго време, които излизат и извън предмета на тази работа.

Бележки

¹ Срв. Бурмов, А. Към въпроса за произхода на българите. — В: Бурмов, А. Избрани произведения, I. С., 1967, 33 — 39; Същият. Въпроси из историята на прабългарите. — Пак там, 66 — 67.

² Златарски, В. История на българската държава през средните векове, т. I, ч. I. С., 1918 (преизд. 1994), с. 45.

³ История на България, II. С., 1981; Бешевлев, В. Първобългари. История. С., 1984, 9 — 19.

⁴ *Theophanis Chronographia*, rec. C. de Boor, I. Lipsiae, 1883 (reprint: Hildesheim-New York, 1980), p. 356, 19 — 20 (ГИБИ, III. С., 1960, с. 261); *Nikephoros Patriarch of Constantinople. Short History*, ed. Mango, C. (DOT, X/CFHB, XIII). Washington, D. C. 1990, 22, 2-р. 70 (ГИБИ, III, с. 294); същият извор говори за „хуни“ като за българи, за „хуни и българи“ и за „хуни българи“, отразявайки събитията от началото и края на VII в. и от третата четвърт на VIII в. (*Nikephoros*, 9, 1 — p. 48; 35, 1—2 — p. 86; 76, 1 — p. 148/ГИБИ, III, с. 291, 295, 303); за „уногури българи“, извършили нападение в Тракия през 713 г., говори Agathon in D. Mansi. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XII. Florentiae, 1766 (Nachdruck: Graz, 1961), col. 193 B (ГИБИ, III, 182—183).

⁵ *Iordanis De origine actibus Getarum*. A cura di F. Ginuta-A. Grillone (Fonti per la storia d'Italia, 117). Roma, 1991, § 266, p. 110, 6—7 (ЛИБИ, I. С., 1958, 358).

⁶ *Beševlev, V. Extrema minoris Scythiae*. — In: *Memoriam Constantini Diacovicu. Cluj*, 1974, 35 — 37; Божилков, Ив. Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X в. С., 1979, с. 85; Pohl, W. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 — 822 n. Chr.* München, 1988, S. 24.

⁷ *Iordanes*, p. 17, 4—15 (ЛИБИ, I, с. 337).

⁸ Според някои учени, засвидетелстваните от Йордан българи били тъждествени с кутригурите (Златарски, В. История..., I/1, 32—33; Божилков, Ив. Анонимът..., с. 86), или с оногурите (Артамонов, М. И. История хазар, Л., 1962, 84 — 85; Guselev, V. *Les Protobulgares. Introduction à l'histoire de la Bulgarie d'Asparoukh*. Sofia, 1979, p. 19; Петров, П. Образование на българската държава. С., 1981, с. 95). А според други, по това време те вече били подложени на асимилация от съседните огурски племена (срв. Ангелов, Д. Образование на българската народност. С., 1981, 117—118).

⁹ Угорският произход на хунгурите/оногурите се потвърждава най-вече от наличието на частицата -ГУР, присъща и на другите сродни на тях племена — сарагури, огури, кутригури, утигури (срв. Moravcsik, Gy. *Byzantinoturcica*, I. Berlin, 1958, 65—67; Idem. *Zur Geschichte der Onoguren*. — In: *Moravcsik, Gy. Studia byzantina*. Budapest, 1967, 85—91; Golden, P. B. *Khazar Studies. An historico-philological Inquiry into the Origins of the Khazars*, I, Budapest, 1980, 30—34; Юхас, П. Тюрко-българи и маджари. Влияние на тюрко-българската култура върху маджарите. С., 1985, с. 9, 36).

¹⁰ Срв. най-общо в История на България, II, 62 — 63; а също: Pritzak, Om. *Die bulgarischem Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*. Wiesbaden, 1955, 61 — 63; Simonyi, D. *Die Bulgaren des 5. Jahrhundert im Karpathenbecken*. — *Acta Archaeologica ASH* 10 (1959), 227—258; Ditten, H. *Protobulgaren und Germanen im 5. — 7. Jahrhundert (vor der Gründung des Ersten Bulgarisches Reiches)*. — *BHR* 8/3 (1980), 51—77. Към разгледаните от тези автори извори могат да се причислят и сведенията от „Църковната история“ на сириец Захарий Ретор, който през първата половина на VI в. отличава прабългари от кутригури (срв. Пигулевская, И. В. Сирийские источники по истории народов СССР. Л., 1941, с. 165).

¹¹ Въпреки значителната литература, въпросите около произхода и движението на огурските племена от Средна Азия към Източна Европа са все още дискуссионни — срв. Cségedy, K. *From East to West: The Age of Nomadic Migrations in Eurasia*. — *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 3 (1983), 25—126; Pohl, W. *Die Awaren...*, 25—26.

¹² Срв. най-новото пълно събрание на неговите съчинения: Prokop. *Werke*, hrsg. von Otto Veh, I — V. München, 1961—1977.

¹³ *Procopius Caesariensis Opera omnia*, rec. J. Haury, II. Lipsiae, 1905 (Nachdruck von G. Wirth, 1963), p. 503, 6 — 22 (ГИБИ, II. С., 1958, 138—139).

¹⁴ *Agathiae Myrinae Historiarum libri quinque*, rec. R. Keydel (CFHB, II). Berolini, 1967, 176, 31—177, 21 [ГИБИ, II, 185 — 186; Agathias. *The Histories*, transl. by J. D. Frendo (CFHB, IIA). Berlin-New York, 1975, p. 146].

¹⁵ Според М. И. Артамонов (История хазар..., с. 87), това заселване в степите на североизток от Приазовието станало след 463 г. Този процес намира, според мен, известно потвърждение и в малкото проучени археологически находки „степен тип“ в междуречието Волга-Дон от VI—VII в. — така например, при тези от

Арцыбашево и Зарайск, Рязанска област, се установява известно културно влияние от финоугорската маса в Приуралието (срв. *Bálint, Cs. Die Archeologie der Steppe: Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*, hrsg. von F. Daim. Wien-Köln, 1989, 41—42).

¹⁶ Вж. тук, бел. 8 — 9. Към тях могат да се добавят: *Lászlo, Gy. Les Onogurs en Europe-Centrale. — Balcanoslavica 1 (1972), 113—119; Същият. Към историята на синовете на хан Кубрат (Бележки върху тълкуването на изворите за двукратното завоюване на Унгария). — В: Българо-унгарски културни взаимоотношения. С., 1980, 84 — 90; Voba, I. The Pannonian Onogurs, Khan Krum and the Formation of the Bulgarian and the Hungarian Polities. — BHR 11/1 (1983), 73—76.*

¹⁷ *История на България, II; Бешевлиев, В. Първобългари. История..., 19—21, 37 — 41; Pohl, W. Die Awaren..., 227 — 228; Божилов, Ив., Хр. Димитров. Protobulgarica (Заметки по истории протоболгар до средина IX века). — Byzantinobulgarica 9 (1995), 24—28.*

¹⁸ *Ковалевская, В. Археологические следы пребывания древних болгар на Северном Кавказе. — В: Плиска-Преслав, II. С., 1981, 43—52.*

¹⁹ Досега обикновено се приемаше, че с понятието „уногундури/хунугундури“ са били обозначавани само оногурите (срв. *Божилов, Ив. Анонимът..., с. 100; Guslev, V. Les Protobulgares..., р. 33; Golden, P. V. Khazar Studies, I..., р. 59; Юхас, П. Тюрко-българи и маджари..., с. 9).*

²⁰ По въпросите на Куберовите българи срв. *Lemerle, P. Les plus anciennes Recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans, II. Commentaire. Paris, 1981, 142—162, 188—189; Войнов, М., В. Тъпкова-Заимова. България на Аспарух и България на Кубер. — ВИСБ 51/5 (1982), 47—56; Бешевлиев, В. Първобългари. История..., 47—56; Павлов, Пл. Бележки за прабългарите на Кубер, както и за присъствието на печенежки и кумански групи в днешна Македония. — Архив за поселищни проучвания (В. Търново), 1994, кн. 3—4, 95—102; Божилов, Ив. Българите във Византийската империя. С., 1995, 14—15, 322—324, 327—330.*